

Наталена Королева.

Без коріння*.

(Життєпис сучасниці).

I.

Перед життям.

На рідній Землі. „Джузеппе Верді“. Родинні крипти. Педагогіка.

Льокомотива відсапнула ще раз, а довгий потяг здригнувся своїм торохкотливим тілом і став. Зупинка — „Київ“.

Перше вражіння Ноель та мадмуазель Асту, її подруги, було таке, ніби потяг став тому, що на нього напала ватага страховинних розбійників. Бо ж коридори вагонів наповнились бородатими, брудно одягненими людьми, що кинулись хапати речі подорожніх. Гупаючи важкими чобітьми й відпихаючи один одного, вони намагались якнайшвидше пограбувати свою жертву й зникнути з вагона з переповненими здобиччю руками. Один з тих бородачів вхопив також і речі Ноель та мадмуазель Люїзи, а їм сказав за те якесь дивовижне слово, що вбилося в пам'ять, як залізна печать.

— „Чо-тир-над-цять“!

Була то загроза? А може якийсь наказ? Чи ж і взагалі було то якесь слово зо значінням, чи беззмістовна лайка нахаби? Але ж автор того слова кілька разів ткнув собі великим пальцем в бляху на грудях, де була велика цифра „14“, потім той дивний назначений числом осібняк ще оглянув купе, заглянув навіть під лавку і, явно розчарований, що речей було мало, — пішов з вагона, кивнувши пальцем пасажирам, ніби закликав їх іти за собою.

І з інших вагонів в той самий спосіб вже вивели всіх подорожніх. Одні з них поспішно гнались за своїми грабіжниками в напрямі брудної дерев'яної будови, що мала служити за двірець, інші, як і Ноель та Асту, стояли розгублено на мокрих, дір'явих дошках біля рейок. Тим часом в спорожнілім просторі виросла струнка постать в темносиній лівреї з чорним коліром та в білих рукавицях. Виголене, мабуть при всіх обставинах незмінно спокійне, обличчя свідчило про добре вишколеного льокая. Помітивши дівчат, що розгублено стояли біля вагона, льокай підступив до них і, тримаючи свій низенький пів-циліндер на рівні з грудьми, ввічливо запитав по французьки:

— Mademoiselle de Lacerda et mademoiselle Astoux?

Обидві подорожні втішились, почувши „людську“ мову, й подруга враз немов розсипала горох на бляшану тацю, — задріботіла різними питаннями, не оминувши й дивовижного „Чо-тир-над-цять“.

* Це спомини авторки в повістевій формі. *Ред.*

Та ж льокай лише чемно вклонився, враз знайшов назначеного бородача, який виявив повну слухняність, а тих, що приїхали, чемним рухом руки попросив іти наперед. В глибині перону, коли то дійсно був перон той горбатий і продірявлений, брудний поміст, вкритий мокрою сніговою кашею, — блукало кілька вбого одягнених жебраків. Десь на кінці того помосту навіть розмістилась ціла родина таких бідних „білих циган“, як звали їх у Франції. Вони мали з собою подушки, скрині, навіть бляшаний посуд та кілька маленьких, неохайних дітей. Та ж не було коли роздивитись уважніше на всіх тих дивних людей і химерні будови, бо просто до Ноель підходив знаний їй з образків і дуже їй симпатичний славний італійський композитор — Джузеппе Верді. Чому Верді опинився тут? Невже вони приїхали разом в одному потязі до Києва? Певне тут буде давати концерт, і Ноель мабуть піде... Але Ноель не скінчила своєї думки, бо Верді вже стояв просто проти неї й представлявся. Це був... Ноелін тато.

Дівчина хотіла кинутись йому на ший, як годилось доньці. Щоправда, не пам'ятала свого татка, бо ж таки 12 повних літ перебула в далекому монастирському пансіоні у Франції й не бачила навіть новіших татових фотографій. Однак тато є тато. Як же його не любити й не привітати?

Але ж тато, видимо, мислив інакше. Він з преласкавим виразом взяв її руку, галянтно схилився, щоб поцілувати в рукавичку, потім привітався з товаришкою подорожжя, взявши доньку під лікоть, попровадив „дамаи“ до екіпажу.

Іхали сannyaми на високих тонких полозах тією ж жовто-сірою сніговою кашею, котру бачили на двірці й з котрої виривалось часами металеве вищання, часами разом з ним з-під полозків аж вискакували іскри. З обох боків вулиці непевно стояли безконечні небарвлені плоти, або ж облогом лежали пустарі, на які Ноель дивилась здивовано й тривожно. Лиш блакитна довга сітка, що вкривала впряжені в сани сірі „у грошах“ коні, заспокоювала її своїм естетичним виглядом. Та й самі коні були гарні та прудкі. Заспокоював її й ласкавий, спокійний голос батька, що все ще скидався більш на Верді, як на правдивого тата. Він роз'яснював, що та жовтава імла, яка лізла в гортанку й виходила з неї парюю та вже на три кроки міняла зустрічні постаті в загадкові сілюети, — зветься тут „початком весни“. Що ж до мімоз та мігдалових дерев, таких конечних на провесні, то тут їх немає зовсім, але за те пізніше рясно зацвітуть акації й каштани, й тоді стане дуже гарно. На двірці ж були не грабіжники, а звичайні „трегери“, носії вантажу, і не „білі цигани“, а звичайні тутешні громадяни, бо тут кожен, коли вирушає в дорогу, мусить рахувати на вельми довгу подорож і несподівані труднощі. Тому вбірається в стару одіж, бере з собою постелю, їжу та всякі подорожні запаси...

Французька мова Ноеліного тата була бездоганна, але ж одночасно була вона й дивно чужа для її вуха. Так говорили у Франції

на сцені, або виголошували привітання панові президентові республіки. Але в буденному житті... хто ж такі уживає таких вигончених, заокруглених зворотів та урочистих слів?... „От, була б здивована Мати Марія-Анжеліка, що картала їх в монастирі за „нелітературні вислови“ — думала, слухаючи Ноель. — „Ані одного „té“, ані жартівливого скорочення, ні здрібнілого ласкавого виразу!“

І відразу ніби якесь м'яке й сумне крило часу змело з пам'яті Ноель згадку про милу Матір Марію-Анжеліку... Бо це ж уже минуле, з яким скінчено остаточно й назавжди. Від цього непривітного вестибюлю київського двірця починається нове, цілком інакше життя, таке чуже й незрозуміле, принаймні сьогодні.

Сани затрималися перед камяницею, яка видалася Ноель ніби витятою з старих ілюстрованих книг. Невже ж у такому домі живуть, як у правдивому „готелю“? Замість звичайних білих стін, що сліпили своєю біллю на сонці, замість випечених на помаранчево черепиць, — бачила вона великий трьохповерховий будинок з блідо-жовтих, небарвлених, навіть оміткою непокритих цегол, оздоблений прикрасами із звичайного заліза, й залізною бляхою вкритий. А перед домом — вузький хідничок, також з жовтих цегол, з високими каштанами по зовнішньому краю. Вже й тепер ці безлисті ще каштани затінують всі вікна, а що ж тут влітку?..

В передпокою на Ноель накинулася ціла юрба слуг: кожен помагав або намагався допомогти при роздяганню. Лише одна чорнява дівчина, одягнена в чудову вишивану сорочку та велику кількість різнобарвного намиста, нерухомо дивилась на Ноель уважним поглядом з порога дальшого покою та розбуджувала в Ноеліній душі якісь тмяні дитячі згадки. Тато промовив щось до неї, ласкаво посміхаючись, а вона наблизилась до Ноель, обняла її за плечі й тричі, навхрест, поцілувала в обидві щоки. Це був перший поцілунок в рідному домі й на рідній землі. Ноель щиро відповіла також поцілунком, але тато, помітивши в її погляді запитання, пояснив:

— Це та Маруся, що з нею ти вкупі зростала ще в бабуниному мастьку. Потімновиш знайомість, як навчишся мови.

Мабуть те саме опісля вже в іншій мові він сказав і Марусі, що задзвонила дукачами, згідливо хитаючи головою.

Серед слуг, але явно осторонь від них, вийшла назустріч ще незнана груба пані, не зовсім стара, з буйним золотистим волоссям.

— Може це і є „belle maman“? — мигнуло в думці Ноель, але знову тато заявив:

— Це наша господиня... Така, мовляв, помічниця твоєї мачухи, — і назвав її якось дуже дивно, немов „Марі-Андре“.

Самої мачухи вдома не було: вона ще не вернулася від швачки.

— А тому, — промовив тато, глянувши на годинник, — поспідаєте самі. Відпочиньте, розгостіться. Побачимось увечері, в обід.

І, вклонившись „дамам“, немов були вони на балю, тато зник. А Ноель та мадмуазель Асту по купелі та сніданню залишилися самі. Не багато було їм користі з того, як казала подруга, „регіменту слуг“, бо лише один льокай Еміль, що зустрів їх на дворці, вмів говорити по французьки, інші ж слуги не знали жадної з мов, що існують для міжнароднього порозуміння. За те всі вони говорили по московськи, більшість — також по польськи, лише сама Маруся не говорила ні так, ні так — а виключно по „своєму“.

Як і кожному, хто мусить перебути якийсь час „без програми“, не знаючи, що має з собою робити, було й Ноель сумно. Це почуття збільшувала студена панорама з вікон, тривога з незрозумілої новизни довкілля й очікування зустрічі з мацухою, що, очевидно, гратиме в її житті найбільшу роль. Добре ж, як вони відразу взаємно сподобаються й полюблять одна одну... А, — як ні?.. Як тоді буде Ноель тут жити?..

Оглянула велику кімнату, обтягнену гарними тапетами з малюнком білих лілей на золотому тлі. Два образи з незнамого життя, стіл до писання з приготовленим писальним приладдям, етажерка з кількома числами ілюстрованих часописів, шафа, комода, туалетний столик з важким, великим дзеркалом. Все гарне, але чуже, незнайоме й студене, як в гостинниці для подорожніх. Тільки дві речі притягували увагу й викликали промінь надії на якісь можливості. Досить велика, різьблена з дуба готична капличка над ліжком, а в ній — статуетка Мадонни, таки ж її „рідної“ Мадонни — „Марії Сіонської“, що була Патронкою свійно залишеного монастиря. А теж прегарна, з порцелянових квітів, вигадливо зроблена масивна рама на туалетовому дзеркалі.

Легкий стукіт у двері вирвав Ноель з її журливих медитацій. Прийшла мадмуазель Асту.

— Ну, так що ж? — промовила вже весело. — Як маємося на новій батьківщині? — й не чекаючи відповіді, вже розповідала про свої вражіння. — Їжа і помешкання — знамениті! Цікаво оглянути решту цього вашого „home“ (дому). Ходім, поки нікого нема. В подорожах та в нових місцях конче слід все оглянути. Коли з того не буде науки, то бодай забава..

Приділена до Ноель ще у Франції матір-суперіорою подруга, мала їй бути не лише „тінню“ нерозлучною, але ж і за янгола-хоронителя, або щонайменше старшою приятелькою, щоб дівчина не почувалася так самотно в родині, котрої цілком не знала. Тому вибрано не старшу, затерплю в упімненнях та проповідях панну чи вдову, але 26-літню, бадьору й веселу мадмуазель Люїзу, що трохи й бачила світу, бо прожила вже три роки в Англії. Була самостійна й статочна, прочитана й дотепна.

— Ну, так рушаймо в наукову експедицію чи „exploration“... й вона — чужинка попроварила Ноель знайомитись із „своїм“ світом.

Перше вражіння було, ніби вони проходили старими гробницями, такими давніми, що вже навіть постиралися в пам'яті наймення тих, хто був у них похований. Лишилася тільки решта запаху давно вивітрілого кадила, гірких і одночасно м'яко-солодких трав, бальзамів чи ароматів, що мимохіть викликають думку про бальзамування. Це вражіння великої надземної, а не підземної криниці, що складалася з цілого ряду покоїв, підсунутих штучний півсумерк, що наповнював усі кімнати. Пригашені спущеними або хоч пів-спущеними заслонами світло тут мабуть переслідували в цілому домі. Не любили тут теж ясних, „ситих“ барв. Крім темно-зеленої або оливкової для тканин, і полірованого магоню та темного дубу для дерева — жадним не дали голосу. Де-не-де на тлі невизначних „пастельових“ тонів багатих тапетів лягав барвистою плямою якийсь образ, але ж була це праця старих мистців, згасла від часу й здебільша з темними плямами. Велика кількість блискучих полірованих площ — столів, спинок канап, часами луток та одвірків, а також багатьох так само трохи поприкриваних драперіями дзеркал, відбивали в собі криштал великих ваз та темну зелень пальм і навіть лаврів. І ці деталі, надаючи всьому мешканню один витриманий тон, — творили вражіння постійної стужі та крижаних відблисків неживого світу, немов це не було помешкання живих людей, а лише прикрашені для жалібної урочистості притвори церкви.

— „Hé bien, c'est qu'on va s'amuser là dedans!“¹ — зідхнула сумно й весела подруга. — Слово чести, я не здивуюсь, коли тут після обіду для розваги заспівають всі громадяни хором „Dies irae“. Знаєте, це вже прийшло мені на думку, коли я побачила тут собачку вашої belle maman, на наймення Бібі чи Мімі. Вона така стара й так їй бідній понаростали кігтички, що аж позакручувалися під лапки. Як вона йде по паркетах, то ніби дріботить акомпанімент до Сенсансового „Danse macabre“... — „Танцю мерців“.

Але Ноель не сміялася з влучного порівняння. Увагу її притяг незнайомий предмет, що відбивався в трюмо притемненої рогової кімнати. На ньому стояв цілий кошик розквітлих фіялкових гіяцинтів.

— Столик для ручних праць? — і подруга піднесла віко. Однак під ним були не пасма різноколірових шовків, як можна було сподіватись, але давно вже онімлі клявіші старовинного спінета². Біля нього дрімала прикрита темно-синім індійським шалем висока, золочена арфа. Подруга торкнулась рукою струн, а вони відповіли болісно-мінорним дзвоном.

— Слухайте! — промовила знову Люїза з комічним жахом. — Чи не здається вам, що в цій арфі зачарована чиясь душа? Чуєте, як вона застогнала.

Але Ноель вже зовсім перестала усміхатися. Справді контраст між ясним її усміхненим Півднем і тим, що бачила тут, сильно

¹ Ну, ну! То ж гарно тут будемо бавитись!

² Маленький чотирикутний клявіцимбал, стародавній попередник фортепяну.

вважає. Здавалося, що її вирвали з життя, повного сонця, надій, можливостей і обіцянок, щоб закопати без жалю живою в могилу, як колишніх в чомусь винуватих вестальок. — За яку ж провину?..

— Будьте ласкаві потурбуватися до будуару, — прозвучав нагло голос Емілі, що невідомо відкіль виріс біля дівчат. — Пані зволили повернути додому і просять вас до себе.

Ноель здригнулася з несподіванки, подруга тихо скрикнула і вхопилася рукою за синій шаль, відкіль висунувся білий, довгастий предмет, немов цукорок чи валкуватий шматок цукру. На хвильку гірко-солонкавий запах перемиг аромат гіяцинтів. Льокай з виразом незмінного камяного спокою, беззгучно ступаючи по мягкому, пухкому килимі, наблизився до арфи, підніс з килима той білий предмет і знов обережно улюблені Ноеліною мачухою саше-таблетки, що витворювали й підтримували своєрідний аромат цієї гробниці-крипти. Їх розложили скрізь. На зміну ж тих, що вивітрювались, відразу клали нові.

Ноель ішла до мачухи з тремтячим серцем, проказуючи коротку молитву. Ідучи, інстинктивно відчула, що кидатися на шию з поцілунками не слід. Спустила очі й вступила в будуар і враз почула розчарований вигук:

— Мій Боже! Та ж вона — навіть не блондинка!..

Але ж це був тільки початок розчарувань мачухи. Того дня кульмінаційною точкою її неприємних здивувань став обід, який і для Ноель був джерелом дивовижних несподіванок.

Побачивши на цьому першому обіді всіх членів „своєї“ родини, — Ноель не могла не відчутися й не помітити, що звязує їх троїх лише перебільшена чемність, як між мало-знайомими випадковими людьми, але ж ця чемність тільки прикриває цілковиту взаємну байдужість. Та це не було великою новиною для дівчини. Дійсно, Ноель ніколи не зазнала справжнього родинного оточення „своєї“ родини, що дає душевне тепло, сердечністю сполучує всіх членів, перетворює їх аж в якийсь колективний організм. Члени того організму, залишаючись одиницями, все ж таки органічно повязані в одність і цілість почуттями взаємної любови, що притягує, все вибачає, заспокоює й улашкавлює, любови повної зобов'язання й готовости до взаємопомочі аж до жертви. Для Ноель доля цього не дала. Перші шість років її життя були для неї тим, чим для рослини буває оранжерія. Був добрий догляд, були всі умови для нормального фізичного розвитку й існування, як і сприятливі умовини, щоб розвинути природні здібності. Але ж не було там справжнього сонця, що потрібне молодій рослині, не було тепла, що впливає з повноти щедрого близького серця. Все, що вона мала, — дістала з мотивів раціональності та свідомости обов'язку, мовляв, „дитина має право“ на те й на те, а тому вона „мусить“ дістати те й те, що є потрібне дитині.

За роки перебування в монастирі Ноель часами бувала на

кількаденних відвідинах у своїх товаришок, шкільних подружок. Її любили, й при всіх нагодах це отверто виявляли, а деколи — навіть підкреслювали. Щасливі, багаті подружки, здебільша з родин дуже заможних і високо культурних, — бо ж пансіон був призначений виключно для таких дітей, — молоді істоти, і вже тому веселі та добрі, ці взірцево виховані черницями діти мали до Ноель почуття зворушливої ласкавости, змішаної майже з мелянхолійним співчуттям, що молоде й життєрадісне дівчатко позбавлене, майже як „сирітка“, того найдорожчого, що мають вони „вдома“, у своїх батьків. Знали вони й усвідомляли собі те, що коли всі вони у свій час роєм радісних метеликів відлетять по закінченні школи з монастиря й кинуться у вир калейдоскопічного життя, такого принадного в мріях, — на Ноель чекає чернеча ряса, келія, молитви та співи в хорі. Молитви й співи вони всі, щоправда, щиро любили й цінили, але ж... не день за днем, не без змін, не... до самої смерті. А от же, Ноель чекає саме це, бо батьки її, не питаючись на те її волі, вирішили так за неї. Тому шкільні подружки всі, як одна, виявляли до Ноель збільшену ніжність та уважливість, так само як і безмірно добрі черниці-виховниці. Тому на кожні вакації Ноель просто присвоювали собі по довгим змаганням. І там, куди вона приїздила на свята чи на літні ферії, — і батьки її подружок, в свою чергу, намагались, чим далось, прикрасити тих кілька ментів, які вона сміла „урвати у життя“.

То ж Ноель прожила свій монастирський час незмінно оточена найбільшою приязню та щиро-теплою опікою всіх цих „своїх“, але не кривих.

І саме на тих феріях вона й бачила по різних родинях різні відтінки того родинного тепла, що було цементом родини. Але хоч яку різну відтінь мало воно в одних чи других кривих гуртах людей, — завжди й скрізь був однаковий провідний мотив: спільне зацікавлення спільним життям. Все, що торкалося одного, — цікавило й всіх інших. Між „своїми“ не шукалося тем для розмов. Про взаємні обов'язки не треба було „розумувати“, про них і не треба було згадувати, бо ж із взаємин взагалі випадав елемент „повинности“, а тим більше — „мусу“. Бо ж осередком кожного родинного вогнища було ніби одно велике, живе, повне світла й тепла, невидиме серце...

А тут про це не було й згадки...

Батько, — Ноель могла б про нього сказати вже й тепер, — „дуже милий, приємний, вихований і мабуть добрий чоловік“, — „бавив розмовами дам“ так само, начеб це були випадково зустрінуті пасажирки на кораблі, з якими треба сидіти за спільним столом впродовж довгої подорожі... Але Ноель ще мала десь в глибшому куточку серця вогник надії: а може ж це тому, що з ними вкупі сиділа також та — чужа дівчина, її товаришка Люїза?

Більш за столом не було нікого. „Марі-Андрє“ — справжнім найменням, як це враз вияснилось, „Марія Андрієвна“, як го-

ворилося за прикладом північних сусідів на Великій Україні, — за стіл не сідала. Була вона „найнята“, плачена грошима, як і кожна інша „прислуга“. Виняток зроблено для мадмуазель Асту, але не з пошани до її англійських дипломів, — лише тому, що вона мала бути товаришкою для Ноель, та щоб мачуха могла контролювати, чи ця дівчина дійсно вміє бездоганно „поводитися в товаристві“.

І сам по собі обід здивував Ноель. Ніде на Заході не починався він так, як тут — з безлічі „шведських закусок“: солоними й маринованими рибами, кавяром, грибочками й іншими добірними стравами. Але ще більше здивувало її таке: коли вже всі сиділи за столом, коли вже взяли в руки вилки, — ніхто не підвівся, щоб помолитися перед їжею. Вона з хвилину вагалась. Але відчула, що інакше вчинити не сміє: встала, зложила руки й „ментально“, як про це казали в монастирі, — промовила „Benedicite“ й з облегченим сумлінням перехрестилася. Глянула на свою сусідку: рука мадмуазель Асту, — біла в білій маншеті, що так різко підкреслювало тло чорної сукні, — також зробила знак хреста.

Батько на хвилину замовк. Очі його були спущені додола, а на рожевому обличчі, що так дивно відмежовувалося від цілком сивого волосся на голові й бороді, — лягла легенька, але сумна тінь. Здавалося, що він захвилювався, але ж враз опанувався.

— Які давні згадки збудила ти в мені, Ноель, — промовив він м'яко й поважно. — Давно вже я не бачив людей, що дякують Богові за послану їжу. Був це звичай гарний...

— Але недоречний, — перервала татову мову мачуха. — Бо ж усе, що маємо, однаково дає нам Бог, — знизала вона плечима. — Однак, уявім собі, як би це виглядало, якби ми молились, одягаючи нову сукню, або входячи в льожу опери чи після опущення театральної завіси хрестилися, дякуючи Богові за приємну забаву?..

Ноель піднесла очі на мачуху: та весело сміялася, виблискуючи дрібними рівними зубами та перлами сережок, що суперничали між собою білістю й блиском.

— Ну! — Ніби зідхнув тато. — *Chère amie*, як завжди, йдете задалеко! — ласкаво усміхаючись, похитав він головою.

Але мачуха стояла на своєму: — Ні трохи задалеко. Всьому й на все є час і своє місце. Увечері, замкнувшись у своїй хаті, можна дякувати Богові хоч би й навколюшках, за все, що дав Він впродовж дня, чи за кожну річ окремо, мовляв, „уроздріб“, чи за все загалом — „гуртом“. Але ж навіщо виявляти публично свої інтимні почування?

Була ця жінка, що говорить такі сентенції, безбожна, невдячна чи зла? Ноель уважно хапала не лише кожне слово, але й модуляції голосу, силкуючись розв'язати загадку, таку важливу для її дальшого співжиття під спільним дахом. Але ж бачила перед собою приємне, гарне обличчя елегантної, молоді й дій-

сно привабливої жінки. Її блакитні очі були такі спокійні й самопевні, ніби вона проказала найзвичайнісіньку, маловажну річ.

— Ти, Ноель, швидко звикнеш до наших при звичаєнь, — усміхнулася мачуха до дівчини, і в тих її словах відчувалось, що вона не помиляється. А за хвилику тим же ласкавим тоном розпитувала пасербицю про те, які тепер були в Європі найновіші танці й чи Ноель вже була на якомусь урочистому балю?

— Ми танцювали різні танці, — простодушно відповідала Ноель. — І фарандолю, і ригодон. Часами — болéro чи хоту. А дехто — навіть і халео. Але це сестри забороняли.

— То ж навіщо тоді вони того вчили?

Ноель не втримала усміху, уявивши собі Сестру Жанну або стареньку Матір Фільомену в ролі вчительок танців, та ще бурхливої хоти чи халео.

— Ні, нас танцювати не вчили. Ми лиш самі так бавилися, показуючи одна одній... — І додала здивовано: — А хіба ж танцювати треба вчитись? Таки ж досить побачити це, як роблять інші, то вже й вмітимеш.

Тимчасом перед Ноель поставили таріль з незнайомою закупою: червона, густа, вона була повна різної ярини й шматків мяса. Бездоганний Еміль вже тримав перед Ноель півмисок з рум'яним печивом, яке дуже приємно пахло, а тато підсував елегантну посудину зо сметаною.

— Дякую. Я вже майже не хочу їсти, а хліб ще маю, — вказала Ноель на тарілочку.

Мачуха знов весело засміялась, немов заспівав єгипетський голуб:

— „Малоросійський борщ“ не їдять без пиріжків, Ноель. Ти, щоправда, цього ще не можеш знати. Візьми пиріжки й долий сметани... Так, як з баями?

Щоки Ноель запалали рум'янцем. Серце стислося при згадці про довгий, тихий рефектар, де так смакували оливки з білим хлібом на вечерю. І де під час обіду читали „Фабіолу“, „Каліксту“, й інші такі шляхетні книги. — „Qui mange — prie“... — („Хто їсть — той молиться“) — говорили черниці, нагадуючи цим дівчатам, які ніколи не зазнали недостачі, що їжа, хоча б і на столі багатів, це дар Божий, за який слід дякувати, як за кожний дар і за кожну ласку.

Ноель стримано пригадала мачусі, що вона балів ніколи не бачила, бо ж мала бути черницею. При руху ж, який зробила в напрямі до сметани, випустила з рукава хусточку. Звичаєм, що перейняла від черниць, Ноель носила хустину, засунену за маншету рукава. Помітивши, як той шматочок батисту пурхнув на підлогу легким метеликом, Ноель нахилилась і піднесла його раніш, як встиг це зробити локай.

Мачуха враз стала поважна:

— Дивно мені, чого ж там вас вчили? — промовила вона по англійському, очевидно, щоб не зрозумів Еміль, і стягла тонкі, мов пензельком наведені брови. — Танцювати не вчать, до то-

вариської поведінки не при звичають. І не вщеплюють навіть таких елементарних речей, що слуги існують для того, щоб позбавити нас зайвого труду та неестетичних рухів. В кожному разі не для того, щоб ми в приязності „рабів“ самі собі служили, мадмуазель!

Потім мачуха звернулася до Люїзи і почала пригадувати її прізвище, але, очевидно, не будши обов'язана пам'ятати наймення служачих, як наймення своїх знайомих, вона вичікувала.

— ...Аст'ю, — підказала подруга, додавши стару, визичену від еспанців формулу ввічливості, — „щоб служити вашій милості“...

Провансалька, що набулася поміж чужими панями, мабуть, вловила вже більш інстинктом, як спостереженнями, що тут перебільшеною ввічливістю чи голосними формулами пошанівку собі не зашкодить.

— Так, так, — погодилась мачуха, і враз змягчилась від проказаної чемности.

— Саме я хотіла вас попрохати... Ви така молода, і я бажала б дужче підкреслити, що ви — товаришка Ноель. Отже, дозволите звати вас простіше, хресним найменням? — І враз, зо своїм чарівним усміхом, котрий здобув їй в товаристві опінію „непереможної“ *belle maman*, відгадувала хресне наймення: — Мадмуазель Жанна? Маргарита?...

— Люїза, *Madame*.

— Дуже гарне наймення... Так, прошу вас, мадмуазель Люїза, ніколи не забувайте, що людей у нас в домі досить, до вашої ж та Ноеліної диспозиції спеціально призначена Юлія... Ну, також можете користати й із послуг Марусі.

Тато підніс на мачуху здивовані очі:

— Марусі? Гм... Таж Маруся, *chère amie*, у нас не на те, щоб щось робила, — й перервав своє речення, помітивши хвиливі вагання Емілія перед шклянкою Ноель: наливати чи не наливати вина панночці „манастирці“?

— Сподіваюсь, що вам там, в манастирі не вщеплювали огиди до вина? — запитав у Ноель жартобливо, — бо ж без вина, аджеж, не може бути й Служби Божої? Чи так?

Але мачусі очевидно було недовподоби, що її едикти скореговано, й тому повернула до перерваної теми:

— Цікаво, — сказала вона, роблючи легкий відштовхуючий рух рукою на знак, що вона не питиме вина, — навіщо ж у нас ця Маруся, і яке їй тут призначення? Перед кількома днями вона відмовила Марії Андрієвній піти за пакунками в місто, сьогодні ж виявляється, що вона не сміє нічого робити... Для чого ж вона?

— Ти ж знаєш, — сказав тато поважно, аж трохи сухо, та ж враз додав, приязно усміхаючись, — Маруся тут на те, щоб дзвонили її дукачі на намисті, щоб мерехтіли її стьожки та вилискувались вишивані сорочки. Їй вистарчить і цих обов'язків. Це ж бо, — додав знову цілком серіозно, — *genius loci*, й, обернувшись до Ноель, пояснив, — фолькл'юр і романтика тутешнього

Краю. Щонайбільш, вона може вишивати, мережати, гаптувати, бо ті праці не дисгармонізують з її „couleur locale“...

Обід скінчився при свічках, засвічених у кількох свічниках.

Пізніше ввечері, після наради з татом, мачуха покликала до себе Ноель знову, щоб виголосити їй „родинну постанову“.

Тепер, коли мачуха „вирішила“, що Ноель черницею не буде, — в тутешньому товаристві дівчина була б цілком неможлива, коли б залишилась такою, як є нині. Не знає ж вона й не призвичаєна до елементарних речей. Взяти хоча б те, що зовсім не личить молодому дівчаті пити за обідом вино. Зрештою, це ж і шкідливо для здоров'я, та, без уваги на те, може викликати цілком „дурне“ почервоніння обличчя, ніби дівча раптом згадало щось непристойне. А що Ноель доведеться жити в цім краю, треба, щоб вона знала його мови й обичаї. Тому в найближчому часі візьмуть навчителя, який би вивчив Ноель російської мови. Тепер — березень, то ж до травня вона мусить опанувати ту мову настільки, щоб могла в травні скласти потрібні вступні іспити до інституту дівчат-шляхтянок. Не буде це така страшна праця, бо ж вимагати від неї, щоб вона говорила й писала „як професор“, безперечно ніхто не буде. В інституті ж навчать її „манір“ і „доброї поведінки“ та „мистецтва обертатися в товаристві собі рівних“...

Легке нахилення голови означало, що авдієнція закінчилась. Ноель натомість подякувала поправним „реверансом“, але простягнутої для поцілунку мачушиної руки „не помітила“. І мачуха відразу зрозуміла той німий протест.

Перший камінь стіни, що мала стати між цими двома жінками на все життя, був ґрунтовно заложений.

—о—

Ноель, втомлена подорожжю й вражіннями, давно вже спала, коли її батьки сідали за вечерю. Дівчині снилось, що довкола настроюють різні інструменти для великої оркестри. Потім почалася дуже дисгармонійна музика, дарма, що нею диригував їй симпатичний і з великим „brío“ сам Джузеппе Верді. Не прокинулась і тоді, коли біля неї опинилась барвіста постать Марусі. Заложивши на грудях руки, Маруся кілька хвилин уважно розглядала обличчя Ноель. Потім зідхнула й глянувши на чужо їй, освітлену лямпадкою статуєю Notre - Dame - de - Sion, побожно й кілька разів перехристілась. Обережно поправила гнотик в лямпадці, знов підійшла до ліжка, перехристіла Ноель і легенько поцілувала її в чоло. Дотик холодного дукача розбудив Ноель. Усміхаючись до „сонного привида“, вона обняла Марусю за шию, й тоді прокинулась та пізнала, що це була дійсність. Хотіла розпитати, розповісти, згадати дитячі роки, що про них спомини тепер почали виринати яскравіше, ніж у манастирі, — але.. вони обі були німі: одна не знала мови другої..

—о—

Тиждень за тижнем минали серед нудного, але впертого навчання тяжкої для європеїзованого вуха московської мови. Ноель дуже намагалась, а проте розуміла дуже мало. Ще менче розумів її навчитель, коли вона висловлювала за ним дивовижні для неї комбінації звуків, що творили тут звичайні слова, додаючи до них часом і „коментарії“, надхнені дотепною Марусею, яка швидко вправлялась у французькій мові. І ті, немов лапаті „пажалуйста“, зигзагуваті „взаїмоатнашенія“, повзаючі „полезності“ й мов позакручувані та мов у вузли повязані „удовлетворенія“ та „законосообразності“ творили в її розвиненій фантазії химерні зоологічні чи ботанічні зображення, неначе ці абстрактні поняття були назвою кумедних чи страховинних звірят та рослин. Коли ж приходила на поміч Маруся, що годинами сиділа, вишиваючи, в Ноеліній кімнаті, — тоді з її „дешифрування“ виростали вже неабиякі нісенітниці, що приводили навчителя — чистої породи москаля, — в правдивий жах.

— „Цвелі, цвелі цветікі і пабльоклі“ — переписувала в десятий раз Ноель, заглиблюючись в містерійну премудрість, повязану з роговою літерою „Ѣ“, потім тяжко зідхала, намагаючись поправно вимовити:

— „Цвеле, цвеле, цвеле“...

Маруся хвилину вслухувались в Ноелін монольог і по менторськи виголошувала:

— Але, де там! І що бо ти, сестро, цвенькаєш? Ану, прокажи ще раз...

Дві темноволосі дівочі голови схилялись над „общей тетрадью“ (зшитком для вправ) і після ріжних спроб та дебат Маруся нагло розквітала:

— Та он воно що! Насилу догадалась! Repetez! (Говори за мною):

— „Цвірінь, цвірінь, голоцуцики! Тай подохли!“! От тепер це — ясно!...

Але ж учителеві ставало „зовсім не ясно“, що він мав робити: плакати чи реготатись, вправляючись з такою ученицею. Та — платня була добра, учениця явно намагалась збагнути всю ту „бездну премудрости“ й ті неймовірні „парафрази“ висловлювала цілком bona fide, а тому він не відмовлявся. Коли ж товариші, студенти-фільольоги розпитували його, який має заробіток? — відповідав цілком серйозно:

— Навчаю молоду абісинку нашої мови. — А потім ще додавав: — А порозуміваємось „на зулу-кафрському наречіі“.

А проте, коли вже у вікнах Ноеліного покою показалися спочатку зімняті й ще липкі від запашної смоли яснозелені каштанові листки, — вона вже поправно читала кирилицю. На початку ж травня, коли надходив час їхати на іспити до інституту, — її покликали до батьківського кабінету.

В кутах великого покою вже дрімали вечірні присмерки, тулячись до темних меблів з моченого старого дуба. Бронзові та мармурові статуї, великі шафи бібліотеки, мисливське приладдя

на оленевих рогах і різні незрозумілі, а також памяткові речі, що наповнювали покій, як музейну салю, — в присмерку робили вражіння таємної лябораторії. Коли Ноель увійшла в кімнату, Еміль розсвічував великі воскові, як у церквах, свічі на широкому столі до писання, над яким розпинав свої велитенські крила випханий орел. В своїм покою не хотів бачити інших, як тільки такі „ставникові“ воскові свічі.

— Сідай, Ноель, зручніше до фотелю, бо ж хочу поговорити з тобою довше й докладніше.

Цей „вступ“ стривожив дівчину. „Напевне, знов якийсь нове ще „родинне рішення“ для мого „добра“, в якому буду „Souffre-douleur“, — пурхнуло в неї думкою. А тато вже продовжував:

— Говоритиму з тобою не як з дитиною, а як з членом нашого роду, покищо останнім, але з членом, котрий дійшов уже до такого віку, що з ним можна говорити серйозно.

— Слухаю уважно, — коротко відповіла Ноель.

— Ти знаєш, що наш рід — не з останніх у краю, з якого вийшов. Для краю ж тутешнього він був і є чужий. Навіть більше: він екзотичний, і багато „нашого“ цілком незрозуміле „їм“. Що ти побудеш рік в інституті, — може це й вийде тобі на добро, бо там ти побачиш, наскільки „ми“ різні та інші від „них“, то ж і навчишся, як маєш поводитися з „ними“. Але ще більше навчишся того, як не маєш робити. То дрібниця, що недобре знаєш мову: на початок того, що знаєш, — вистарчить. Але ж не забувай, що вміти „їхньої“ мови докладно й справно — тобі й не личить. Отже вважай, щоб коли заговориш по „їхньому“, кожен відразу пізнав, що та мова — тобі чужа.

В інституті безперечно відразу почнуть тебе допитуватись: чому маєш стільки наймень, коли ж тут здебільша наймення короткі, дарма, що до кожного додається ще й батьківське. Але твоє буде для „них“ дивним, і не виключене, що й глузуватимуть, зачувши, що повним найменням треба тебе звати Ноель — Марія — Стелля де Лячерда і Медина Челі. Памятай: москалі намагаються глузувати зо всього, до чого не призвичаєні, й найбільш цінені між ними люди не ті, що вміють щось доброго створити, — а ті, що майстерно висміюють висліди чужої творчости. Але ж ти знаєш, що в твоєму гербі є Кастильська Вежа, Арагонський Лев та білий Лебідь Вікінгів, володарів морських. Тобто — твоя зброя в боротьбі — не сварка, не різкі суперечки, не досадні чи — боронь Боже — грубі відповіді, навіть і на відливий глум. На посміховисько шляхетність зовнішня без шляхетности душі. А належати до старого й славного роду — це не значить тільки мати деякі права. Ще більше це зобов'язує триматися й деяких непорушних засад і освячених віками традицій та часом — важких обов'язків.

В тобі з радістю помічаю деякі риси нашого роду. Вірю, що ти — „наша“ й „нашою“ лишишся. То ж памятай, що правнучці лицарів личить бути мужньою й самостійною. Чини, як

вважатимеш сама за справедливе, побожне й чесне. Але, якщо тобі буде потрібно допоміти в обороні честі й герба, — я завжди до твоїх послуг.

Постать батька цілковито потонула в сивій хмарі цигарного диму. Лише спідня частина обличчя була освітлена рожевим вогником. Покій, речі, навіть самий час і свідомість реальної дійсності у Ноель неначе відійшли в безкрай минулих віків. Вона бачила тільки у вікні тонкий, гострий серпок місяця, що вирисовувався на темносиньому небі, білий, ніжний і вічно молодий. Від нього й прозорого неба віяло весняним подихом нового життя, прочуттям невідомих тривог і радощів того близького, що ось стоїть вже тут, за дверима.

Ноель дійсно уважно слухала й нотувала в пам'яті кожне речення. Ті слова були для неї цілком ясні, самозрозумілі й природні, і вона відчувала цілою своєю істотою їхню правду — історичну й життєву. Але немов чийсь інший голос, не в ній самій, а голос незнаной особи, що стояла поза нею, говорив їй:

— От, бачиш: родини ти не маєш, маєш лише рід. Для нього ж не існує ніжність, сердечність, тепло. Тільки — гасло й герб...

І її серце стискалось у маленький, безсилий клубочок, немов притиснений великою вагою стихійної резигнації. Над ним же вставав спокійно гордий дух. Такий, як ці постаті на стародавніх портретах, де високі, накрохмалені й рясно пофалдовані „фрези“ не дозволяють у смутку похилити на груди бліде обличчя, з якого дивляться часом аж до розпуки сумні очі. І ніби з глибин тих далеких століть долітав тепер до вуха Ноель голос її батька... чи прадіда... чи основоположника роду, що все ще продовжував свою мову:

— Рід, що віками рахує своє існування, може довільно чи з примусу змінити місце осідку, землю, нарід, серед якого триває його життя. Це — закон вічного руху, одвічних змін, без яких не було б і самого життя. Але дві речі лишаються постійно незмінні: одна — обов'язок до народу, серед якого живеш. Особливо ж, коли це народ скривджений і поневолений, не вільно ані погорджувати ним, ані бути байдужим до нього та його потреб. Бо лицарський обов'язок і присяга зобов'язують боронити всякого скривдженого й воювати за слабого. Коли б ти була мій син, я згадав би тобі про посвячений меч; але ти маєш понести в шляхетний бій тільки свій дух та свої здібності.

Друга річ така. Змінити бій на бій — завжди лише в обороні слабого, хай хоч і щоразу цей скривджений і слабкий буде інший — не є зрада. Але зрадою, а тим самим і вічною ганьбою є — виректись свого роду, сплямити герб, зламати честь, гасло й обітницю. Голос роду — безсмертний і непереможний. І хоч би ти для чогось захотіла забути й виректись його, цього не зможеш ніколи, ні для кого й ні для чого. Тож пам'ятай це, щоб ніколи не спробувати. А особливо цього не сміє зробити останній, тим більше у нас, де є гаслом: „ultimo — veritas“...

